

**ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНЫ ГАЗРЫН ТОСНЫ ЭРХ ЗҮЙН
ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ТАЛААРХ ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА**
(Харьцуулсан судалгаа)

Г.Билгээ, Ч.Онончимээ

АГУУЛГА

Оршил

1. Судалгааны үр дүн, санал, зөвлөмж
2. Газрын тосны эрх зүйн зохицуулалтын чиг хандлага, ангилал
3. Гадаадын зарим орны газрын тосны эрх зүйн зохицуулалт
  - 3.1. Норвеги
  - 3.2. Казахстан
  - 3.3. ОХУ

4. Дүгнэлт

Ашигласан материал

ОРШИЛ

Судалгааны зорилго

Захиалагчийн ирүүлсэн хүсэлтийн дагуу газрын тос болон газрын тосны бүтээгдэхүүний эрх зүйн харилцааг дараах байдлаар тодруулан авч үзэхийг зорьсон болно.

- Газрын тосны хууль, эрх зүйн зохицуулалт;
- Газрын тосны өмчлөлийн асуудал, газрын тосны эрх зүйн зохицуулалт төрийн оролцоо, эрх хэмжээ;
- Газрын тосны бүтээгдэхүүн хуваах гэрээний эрх зүйн зохицуулалт;
- Тусгай зөвшөөрөл, хуулийн хариуцлага, хохирол нөхөн төлөх асуудлыг хэрхэн зохицуулсан талаар зэрэг болно.

Хамрах хүрээ

Судалгааны явцад дараах улс орнуудын ашигт малтмалын хуулиудыг харьцуулан судалсан болно. Үүнд:

- Норвеги: Газрын тосны үйл ажиллагааны тухай хууль, 1996 он,
- Казахстан: Газрын хэвлий, газрын хэвлийг ашиглах тухай хууль, 2010 он,
- Орос: Газрын хэвлийн тухай хууль, 1992 он.

СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮН, САНАЛ ЗӨВЛӨМЖ

Судалгаанаас үзэхэд газрын тос өнөөдөр хамгийн чухал түүхий эдийн тоонд зүй ёсоор орж байна. Тийм ч болохоор түүнийг эзэмших, захиран зарцуулах эрхийн төлөөх тэмцэл улс гүрнүүд, бизнесийн бүлэглэлүүдийн дунд 200 гаруй жил үргэлжилсээр байна. 2011 оны байдлаар дэлхийн хэмжээгээр 1383,2 тэрбум баррель газрын тосны нөөц байгаа гэсэн тооцоо байх бөгөөд газрын тосны нөөцийн хэмжээг судлаач бүр өөр өөрөөр тогтоодог.

Газрын тосны хууль тогтоомжийн хүрээнд тухайн улс оронд явагдаж ирсэн газрын тосны үйл ажиллагааны түүхэн хандлага, түүнд баримталдаг хууль тогтоомжуудын онцлогоос хамаарч хууль тогтоомж, горимууд нь маш өргөн агуулга хүрээг хамарсан,

эсхүл тухайн хууль нь товчхон бөгөөд түүнийг хэрэгжүүлэхийн тулд дагалдсан төрөл бүрийн эрх зүйн актаар журамласан байдаг.

Гэвч нийтлэг нэг баримталдаг зарчим нь газрын тос, байгалийн хийн хайгуул, олборлолт явуулах үйл ажиллагааны туршид тухайн орон нутаг хийгээд бүс нутгийн хэмжээнд байгаль орчин, нийгмийн бусад асуудлаар оршин суугчид, нийгэм олон нийтэд үзүүлж болзошгүй сөрөг үр дагавар, нөлөөллүүдийг урьдчилсан тооцсон байх шаардлагатай. Тухайлбал, ОХУ-ын хууль тогтоомжоор энэ асуудлыг нарийвчлан зохицуулсан байна.

Энэ асуудал ялангуй засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн бүтэц тогтолцоо нь холбооны улсын байдлаар зохин байгуулагдсан улсуудад нэн чухлаар тавигддаг байна. Учир нь холбооны улсын хувьд газрын тос, байгалийн хийн нөөцийн хайгуул, олборлолтын үйл ажиллагаа эрхлэхтэй холбогдсон асуудлыг тухайн муж улс, эсхүл орон нутгийн засаг захиргааны хүрээнд шийдвэрлэн зохицуулж байх зарчим үйлчилдэг байна.

Норвегийн Газрын тосны үйл ажиллагааны тухай хуулийн үзэл баримтлалаас үзэхэд, улс орны бие даасан байдал ба ашигт малтмалын салбарын бодлогын анхаарал хандуулах гол асуудал нь орон нутаг, бүс нутаг болон муж улсад хамгийн үр ашигтай байх шаардлагыг хангасан байх ёстой гэсэн агуулга тусгагдсан байна. Норвегид газрын тос олборлох лицензийг дагалдуулан хайгуулын үйл ажиллагаа эрхлэх тусгай зөвшөөрлийг ч мөн олгодог байна.

1. Газрын тосны эрх зүйн зохицуулалтын чиг хандлага, ангилал

Газрын тосны хайгуул, олборлолттой холбоотой хууль эрх зүйн орчин, холбогдох хууль тогтоомжуудыг харьцуулан судлахад хуульчилсан арга, хэлбэр талаасаа улс орон бүрд янз бүр байх ба агуулга, зохицуулалтууд нь нэн ялгаатай байна. Эдгээрийг эрх зүйн тогтолцоо болон зохицуулалт талаас нь авч үзвэл дараах байдлаар ангилан авч үзэж болох юм. Үүнд:

- Тухайн хууль тогтоомжоор зохицуулалтуудыг бүхэлд нь нарийвчлан тусгасан тогтмол агуулга бүхий хатуу зохицуулалттай **/fixed content system or freezing provisions/** гэрээ, эрх зүйн тогтолцоо;
- Ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрлийн хүрээнд эрхлэх бүхий л төрлийн үйл ажиллагааг нийтэд нь хамруулан хэлэлцээр явуулах гэрээний эрх зүйн тогтолцоо **/agreement system/**, эсхүл шууд хэлэлцэн тохиролцох хэлэлцээр **/direct negotiating/-**ийн арга
- Гэрээ хэлэлцээрийн эрх зүйн дээр дурдсан хоёр төрлийн тогтолцоонд хоёуланд нь суурилж, тэдгээрийн аль аль нөхцөлүүдийг харгалзан үзэх завсрын агуулга бүхий уян хатан эрх зүйн тогтолцоо **/flexible content system/** буюу холимог эрх зүйн тогтолцоо **/hybrid system/**

Мөн түүнчлэн газрын тосны эрх зүйн зохицуулалтыг чиг хандлагаар нь, ашигт малтмал, газрын тосны өмчлөлийн харилцаанаас хамааруулан эрдэс баялгийн төрийн өмчлөлд байх үе дэх эрх зүйн зохицуулалт, хайгуулаар илрүүлж, нөөц тогтоохын өмнөх үе буюу эрдэс баялгийн өмчлөгч тодорхой бус байх үеийн эрх зүйн зохицуулалт, мөн зарим улс орны шашны номлолд тусгасан Исламын бүсэд баримтлах эрх зүйн чиг хандлага зэргээр нь авч үзэж болох юм.

- Эрдэс баялаг төрийн буюу улсын өмчлөлд байх ухагдахуунд суурилсан хуулийн тогтолцоо **/Domanial Law System/**-ны онцлог нь эрдэс баялгийн нөөцийн хайгуул, олборлолтын үйл ажиллагааг газар нутаг дээрээ явуулж байгаа тухайн муж улсын хувьд энэхүү үйл ажиллагаанд улсын зүгээс тавих шаардлага, баримтлах

нөхцөлүүд, эрдэс баялгийн зүйлийг өмчлөх тогтолцоо нь тогтсон хэв загвартай, тогтвортой стандарчлагдсан байдаг байна. Энэ тогтолцооны сонгодог жишээ нь АНУ юм. Мөн түүнчлэн Зүүн Европын орнууд, Мексик, Чили, Бразил, Аргентин зэрэг орнууд нь энэ чиглэлээр өөрийн гэсэн практик туршлага хуримтлуулсан бөгөөд төрийн зүгээс эрдэс баялгийн салбарт давамгайл эрхтэй оролцдог тул газрын тосны үйл ажиллагаа, ялангуяа техникийн болон санхүүгийн чиглэлээр туслан гүйцэтгэх ажил, үйлчилгээнд хувийн салбарын оролцоог хязгаарладаг байна.

- Хайгуулаар илрүүлж, нөөц тогтоохын өмнөх үеийн эрдэс баялгийн өмчлөгч тодорхой бус байх ухагдахуунд суурилсан хуулийн тогтолцоо **/Regalian system/**-ны үндсэн зарчим ашигт малтмалын тогтоосон нөөц хөрөнгийг өмчлөх эрх нь бүрэн олгогдоогүй, өмчлөгч нь тодорхойгүй байх үед төрийн зүгээс эрдэс баялгийн нөөцийг эзэмших, ашиглалт явуулах эрх, чиг үүргийг тодорхойлсон тусгайлан горимыг үндсэн хоёр аргаар тогтоож өгдөг.
  - Тухайн муж болон улс нь ашиглалт явуулах том хэмжээний эрдэс баялгийн ордод тэрхүү эрдэс баялгийг хэн түрүүлж хайгуул хийж илрүүлэн нөөц тогтоосон байна, тэр этгээдэд өмчлөх эрх олгож, ашиглалт явуулах баталгаа өгдөг байна. Төрийн зүгээс ийнхүү хайгуул хийж, олж тогтоосон нөөцийг олборлох эрхийг хэрхэн олгох, ямар журмаар ашиглуулах нөхцөлийг урьдчилан тодорхойлсон байдаг. Эрдэс баялгийн нөөцийг олж илрүүлэх болон түүний дараа төрөөс баримтлах бодлого, үйл ажиллагааны горимыг ийнхүү тогтоох нь хайгуулын үе шатанд болон түүний дараа олборлох эрх эзэмшигчийг шилж сонгох үйл ажиллагаанд төрийн зүгээс давуу эрхтэй оролцох байдлыг хязгаарлагдгаараа онцлогтой.
  - Төрийн зүгээс уул уурхайн үйл ажиллагаа эрхлэх горим болон түүний эрх зүйн зохицуулалтын механизмуудыг хуулиар тогтоож, аль оновчтойг нь хэрэглэх эрх мэдэлтэй байх зарчим байна. Үүнийг төрийн “бие даасан эрх хэмжээ” гэж нэрлэх бөгөөд жишээ нь, газрын тосны хайгуулын шатанд төрийн эрх бүхий байгууллагын зүгээс хайгуулын ажлыг гүйцэтгэх эрх авсан этгээдийн үйл ажиллагааны явц байдалд хяналт тавих, ажиглалт явуулах, байгалийн эрдэс баялгийн нөөцийг аль болох бүрэн хэмжээнд тогтооход нь дэмжлэг үзүүлэх зэргээр оролцдог байна.
- Исламын бүсэд баримтлах чиг хандлага **/The Islamic perspectives/**. Энэ бүсийн орнуудад бизнес, худалдаа-арилжааг дэмжих болон гэрээ хэлэлцээрт чөлөөтэй оролцох, газар болон хөдлөх хөрөнгийн хувийн өмчийн эрхийг хамгаалахыг дэмжсэн агуулгыг баримталдаг хуулийн зохицуулалттай. Коран судрын агуулгад гэрээ бол улсын, хувийн салбар, албан тушаалтнуудыг оролцуулаад гэрээнд оролцогч талуудын аль алиныг төлөөлөх, талуудын харилцан итгэл хүлээсэн байх үзэл санааг агуулсан байхыг тусгасан байдаг. Ашигт малтмалын өмчлөлийн эрх зүйн харилцаанд шариатын хууль-номлолыг үндэс болгодог.

Дэлхийн ихэнх улс орны хувьд байгалийн баялаг, ашигт малтмалын нөөцийг тухайн улсын нэрийн өмнөөс өмчлөгч этгээд хэн байх, хэрхэн өмчлүүлэх, түүгээр дамжуулан ашигт малтмалыг олборлуулах, ашиглуулах, хуульчлан тогтоосон горимыг зөрчсөн тохиолдолд буруутай этгээдэд хариуцлага тооцох, ашигт малтмал ашиглах эрхийг нь дуусгавар болгох, шилжүүлэх, ашигт малтмалын нөөц ашиглах этгээдээс ашигт малтмал ашигласны төлбөрийг улсын орлогод авах, уг орлогын удирдлагыг хэрэгжүүлэх зэрэг асуудлуудыг Үндсэн хуулиараа зохицуулсан байдаг байна. Нийт 152 орны Үндсэн хуулийн хүрээнд энэ чиглэлээр хийсэн харьцуулсан судалгаанаас үзэхэд¹⁶⁴:

¹⁶⁴Elliff v. Texon Drilling Co., 146 Tex.575, page 582.

- Хуучин социалист орнууд, мөн Энэтхэг, Мексик, Перу, Габон зэрэг зах зээлийн эдийн засагт шилжсэн орнуудын хувьд тодорхой нэр төрлийн эрдэс баялгийн нөөцийг улсын өмчлөл, мэдэлд байлгах харилцааг Үндсэн хуулиараа хуульчлан тогтоосон байдаг. Харин ашигт малтмалын тодорхой төрлүүдийг улсын өмчлөлд үе уламжлан байлгах асуудлыг салбар хуулиуд болон гүйцэтгэх засаглалын байгууллагаас гаргасан эрх зүйн баримт бичиг, тогтоол шийдвэрээр зохицуулсан байдаг байна.
- Зарим эрдэс баялгийн нөөцийг өмчлүүлэх эрхийг Үндсэн хуулиндаа хүлээн зөвшөөрсөн байна. Хэрэв хувийн өмчлөлд байгаа ашигт малтмалын нөөцийг улсын өмчлөл, мэдэлд шилжүүлэн авсан бол түүний төлөө нөхөн олговор олгож байх тухай ерөнхий нөхцөлийг судалгаанд хамрагдсан 152 орны 93 улс нь Үндсэн хуульдаа тусгасан байна.

Газрын тосны харилцааг зохицуулж буй хууль тогтоомжийн үндсэн гурван хэлбэр байдаг. Үүнд:

1/ Тогтмол агуулга бүхий хатуу зохицуулалттай эрх зүйн тогтолцоо - Энэ нь тухайн орны үндэсний хэмжээнд үйлчлэх хууль тогтоомжид тухайн гэрээнд оролцогч талуудын эрх үүргийг нарийвчлан тусгаж өгдгөөрөө онцлогтой. Ийм төрлийн хууль тогтоомжийн хэлбэрийг АНУ, Канад, Австрали, Латин Америкийн орнууд, Дани, Франц, Герман, Голланд, Их Британи, Норвеги зэрэг орнууд хэрэглэдэг байна.

Энэ хэлбэр нь газрын тосны хайгуул, олборлолттой холбоотой бүх төрлийн гэрээний нөхцөлүүдийг салбар хуульдаа тусгасан бөгөөд зарим нэг нөхцөлийг тусгайлан журамладаг байна. Энэхүү тогтолцоо нь хайгуул, олборлолтын гэрээнд оролцогч талуудад адил тэгш нөхцөлүүдийг бүрдүүлдгээрээ давуу талтай. Хууль тогтоомж, эрх зүйн зохицуулалтын тогтмол агуулгатай хатуу хэлбэрийг газрын тосны салбартаа баримтлах нь бусад компаниудыг татан оролцуулахад бэрхшээл үүсгэдэг уян хатан бус нөхцөлтэй, эсхүл хайгуул, олборлолтын үйл ажиллагаанд доогуур үнийн жишиг баримтлахыг тулган хүлээлгэх хандлагатай байдаг зэрэг сул талтай гэж үздэг байна.

Хуулийн энэхүү тогтолцоо нь хөгжиж буй орнуудад хувьд тусгай зөвшөөрөл эзэмшин үйл ажиллагаа явуулж байгаа компанийн газрын тосны үйл ажиллагаа, түүнтэй холбоотой татварын эрх зүйн орчныг тогтвортой байлгах, гэрээ хэлэлцээрийн эрх зүйн орчныг тодорхой болгодогтоо давуу талтай.

2/ Гэрээнд суурилсан эрх зүйн тогтолцоо - Энэ нь хөрөнгө оруулагч тал олборлолт явуулах оронтой бие даасан, тусгайлсан гэрээний онцгой нөхцөлүүдийг хэлэлцэн тохиролцох явдал юм. Гэхдээ гэрээний агуулга нь ерөнхий, эсхүл үйл ажиллагааны үе шат бүхэнд гэрээний нөхцөлүүд нь нийцэж үйлчлэх шаардлагатай учраас учир дутагдалтай байдаг. Ийм хэлбэрийн эрх зүйн зохицуулалттай үед гол төлөв тухайн орны Засгийн газар, эсхүл түүнийг төлөөлөх эрх бүхий байгууллага үйл ажиллагааныхаа хүрээнд газрын тосны гэрээ хэлэлцээр байгуулахад оролцдог.

Ингэхдээ бүтээгдэхүүн хуваах, тусгай зөвшөөрөл олгоход үйлчилж буй уламжлалт нөхцөлүүд, тухайн эрх зүйн зохицуулалтын зохих шалгуур болох стандарт гэрээний нөхцөлүүд, эсхүл тусгай зөвшөөрлийн шаардлага болон нөхцөлүүдийг гэрээ байгуулахдаа ашигладаг байна. Түүнчлэн газрын тосны компаниудтай гэрээ байгуулахдаа төсөвт нөлөөлөх хүчин зүйлийн үйлчлэлийг нэмэгдүүлэхгүй тогтвортой байлгах талаар хэлэлцэн тохиролцож, энэ хүрээнд тухайн орны Засгийн газрын зүгээс тодорхой амлалт, үүрэг авах боломжтой боловч нэгэнт тохиролцож гэрээнд гарын үсэг зурагдсаны дараа уг гэрээний нөхцөлд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудал нь хүндрэлтэй байх сөрөг талтай. Өөрөөр

хэлбэл гэрээгээр тохиролцож амлалт авах нь гэрээнд заасан татварын үйлчлэх орчинд ямар нэг өөрчлөлт оруулах тохиолдолд тухайн орны эдлэх эрхийг тодорхой хэмжээгээр хязгаарласан байдаг.

3/ Гэрээний уян хатан эрх зүйн тогтолцоо - Энэ нь дээр дурдсан хоёр эрх зүйн тогтолцооны хосолмол хувилбар юм. Өөрөөр хэлбэл ашигт малтмал эзэмшигч орон холбогдох хууль тогтоомжоор эрх зүйн зохицуулалтын горим журмыг нарийвчлан тогтоохын зэрэгцээ тодорхой зарим нөхцөлүүдийг онцгойлон авч үзэж, бие даасан зохицуулалт хийх эрх эдэлдгээрээ онцлогтой.

Газрын тос олборлуулагч эзэн орны хувьд тусгай зөвшөөрлийн нөхцөлүүдийг тодорхойлох, тухайн ашигт малтмалын олборлолтын талаар гэрээ хэлэлцээр хийх, нөөцийг үнэ хаялцуулан өрсөлдөөний журмаар шийдвэрлэх суурь нөхцөл болгон ашиглах, гэрээний загварын төсөл бэлтгэх, шаардлагатай бол гэрээний нөхцөлүүдэд өөрчлөлт оруулах боломжтой байх зэрэг уян хатан гэрээний эрх зүйн тогтолцоог хүлээн зөвшөөрдөг байна.

Хоёр. Гадаадын зарим орны газрын тосны эрх зүйн зохицуулалт

2.1 НОРВЕГИ

Хууль эрх зүй

Норвеги улсад далайн гүний газрын тос олборлох үйл ажиллагаа 1965 оноос эхэлсэн бөгөөд одоо экспортолж байгаа газрын тосны хэмжээгээрээ дэлхийд 6-д жагсаж байна. Норвеги байгалийн нөөцийн экспортоороо хүчтэй эдийн засгийг бий болгож чадсан туршлагатай улс бөгөөд Legatum нь Oxford Analytica болон Gallup World Poll Service-тэй хамтран Норвегийг дэлхийн хурдацтай хөгжиж байгаа улсын тоонд оруулсан байна. Газрын тос болон байгалийн хийн нөөцийн олборлолтоосоо татварын орлогын 36 хувийг, экспортын 51 хувийг бүрдүүлж, нөөцөө маш ухаалаг ашиглаж, хуваарилж чадсан байна.

Тус улсын газрын тос, хийн талаар баримтлах бодлого нь прагматик шинжээрээ ялгарч ирсэн бөгөөд энд «нүүрс-устөрөгч бол ард түмний хөрөнгө» гэсэн үзэл баримтлалыг анхнаасаа хэрэгжүүлж иржээ. Норвегийн газрын тосны салбарт дараах бодлогыг баримталдаг байна¹⁶⁵. Үүнд:

- Далайн ёроолын газрын хэвлий дэх газрын тосны нөөц нь төрийн өмч байна /Газрын тосны үйл ажиллагааны тухай хуулийн 1-1/;
- Газрын тосны нөөцийн удирдлагыг хэрэгжүүлэхдээ Норвеги улсын нийгмийн ашиг сонирхолд бүхэлд нь нийцүүлсэн байх /Газрын тосны үйл ажиллагааны тухай хуулийн 1-2/;
- Газрын тосны үйл ажиллагаанд олон улсын газрын тосны байгууллагуудыг оролцуулах;
- Үндэсний экспертизын төв ажиллуулах.

Норвеги улс нь судалгаанд дурдагдсан газрын тосны тухай хууль тогтоомжийн үндсэн гурван хэлбэрээс тогтмол агуулга бүхий хатуу зохицуулалттай эрх зүйн тогтолцоог ашигладаг орон юм. Тус улсын газрын тосны үйл ажиллагаа нь 1996 онд батлагдсан “Газрын тосны үйл ажиллагааны тухай” хуулиар¹⁶⁶ зохицуулагдах бөгөөд уг хууль нь нийт 11 бүлэг, 85 зүйлтэй.

¹⁶⁵Norway: Petroleum regime. Ministry of Petroleum and Energy.

¹⁶⁶Act 29 November 1996 No. 72 relating to petroleum activities.

Газрын тосны үйл ажиллагааны тухай хуулиар Газрын тосны нөөцийн удирдлага; лиценз олгох журам; газрын тос олборлоход тавигдах шаардлага; газрын тостой холбоотой үйл ажиллагааг зогсооход бэлтгэх журам; лицензийн бүртгэл болон барьцаа; байгаль орчинд учруулсан хохирлын хариуцлага; Норвегийн загасчдад нөхөн олговор олгох журам; аюулгүй ажиллагаанд тавигдах онцгой шаардлага зэрэг бүлгүүдээр зохицуулсан харилцааг агуулсан байна.

Нөөцийн удирдлага

“Газрын тосны нөөцийн удирдлагыг тус улсын Хаан энэхүү хууль болон Парламентын гаргасан шийдвэрийн дагуу хэрэгжүүлнэ.

Газрын тосны нөөцийн удирдлагыг хэрэгжүүлэхтэй холбогдуулан “Норвеги улсад урт хугацаанд хамгийн үр ашигтай байх, үүнтэй уялдуулан тухайн нөөцийн удирдлага нь улсын төсвийн орлого бүрдүүлэх, иргэдийн сайн сайхан аж байдал, ажил эрхлэлтийг баталгаажуулахад дэмжлэг үзүүлэх, хүрээлэн буй орчныг хамгаалах, Норвегийн худалдаа, аж үйлдвэржилтийг сайжруулан хүчирхэгжүүлж, аж үйлдвэрийн салбарыг хөгжүүлэх, түүний сацуу бүсийн болон орон нутгийн талаар явуулах бодлого, түүнтэй холбогдсон бусад үйл ажиллагааг газрын тосны нөөцийн удирдлагын явцад анхааралтай харгалзан үзнэ” гэж Газрын тосны үйл ажиллагааны тухай хуулийн 1.2-т заажээ.

Лиценз олгох журам

Тус улсын төрөөс өөр хэн ч Газрын тосны үйл ажиллагааны тухай хуульд заасан шаардлагын дагуу лиценз аваагүй бол газрын тосны үйл ажиллагааг явуулахгүй байх талаар хуулийн 1.3-р зүйлд заасан байна.

Газрын тосны хайгуулын лиценз

- Хуулийн этгээд, Европын эдийн засгийн бүс /EEA – European Economic Area/-д оршин суудаг хувь хүнд хайгуул хийх лицензийг Яамнаас /Газрын тос, эрчим хүчний яам/ олгоно.
- Хайгуулын лиценз нь газрын тосны хайгуул эрхлэхийг зөвшөөрнө.
- Лицензэд тодорхой хугацаа заагаагүй бол лицензийг 3 жилийн хугацаагаар олгоно.
- Лицензэд хайгуул хийхийг зөвшөөрсөн бүсийг заавал заана.

Газрын тос олборлолтын лиценз

- Тус улсын хууль тогтоомжийн дагуу үүсгэн байгуулагдаж, бүртгэгдсэн хуулийн этгээд, Европын эдийн засгийн бүст оршин суудаг хувь хүнд олборлолтын лицензийг олгоно.
- Тогтоосон нөхцөлийн дагуу Зөвлөл дээр Хаан олгоно.
- Олборлолтын лиценз нь уг лицензэд заасан бүсэд газрын тосны хайгуул, хайгуулын өрөмдлөг хийх, олборлох эрхийг олгоно.
- Олборлолтын лиценз нь нэг, эсхүл хэд хэдэн блок, эсхүл блокийн хэсэг газрыг хамарч болно.
- Олборлолтын лиценз авах зорилгоор хамтын ажиллагааны гэрээг Яаманд хүргүүлэх бөгөөд Яам энэ төрлийн гэрээнд өөрчлөлт оруулахыг шаардах эрхтэй.

Яам нь журмын дагуу олборлолтын лиценз авах хүсэлт гаргаж болох бүс нутгийг зарлах бөгөөд ингэхдээ “Норвегийн сонин” (Norsk Lysingsblad) болон Европын Холбооны албан ёсны сэтгүүлд холбогдох мэдээллийг, Яамнаас тогтоосон журмын хамт нийтлүүлнэ.

Зарласан бүс нутагт олборлолтын лиценз авах хүсэлтээ хамгийн багадаа 90 хоногийн дотор хүргүүлнэ.

Хаан нь ирсэн хүсэлтийн дагуу заавал лиценз олгохгүй байж болно. Мөн Хаан нь урьдчилан зарлахгүйгээр лиценз олгож болох ба ингэхдээ дээр дурдсан хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр олборлолт явуулах газрыг зарлах бөгөөд, лиценз олгох гэж байгаа бүсийн ойролцоох оролцох боломжтой этгээдүүдэд тэгш боломж олгох ёстой. Хаан нь лиценз олгох нэмэлт журам болон бүртгэлийн төлбөрийг тогтоох бол Яам нь олборлолтын лицензгүйгээр зөвхөн хайгуулын өрөмдлөг хийх зөвшөөрөл олгоно.

Газрын тосны үйл ажиллагааны тухай хуулийн 3.6-д “Хаан нь Норвегийн төр уг хуулиар тогтоосон журмын дагуу газрын тосны үйл ажиллагаанд оролцох ёстойг тогтоож болно” гэсэн нь энэ салбарт оролцох төрийн оролцоог бий болгодог байна. Мөн Хаан нь лиценз эзэмшигчид олборлолтын үйл ажиллагаа явуулах бүс нутагт хийх ажил үүргийн нарийн хуваарийг тогтоож өгч болохыг хуулийн 3.8-р зүйлд хуульчилсан.

Олборлолтын лицензийн хугацааг хуулийн 3.9-д заасан бөгөөд хугацаа 10 хүртэл жил байна. Хэрэв лицензэд үүнээс богино хугацаа олгосон Яамд хугацааг сунгах ба нийт хугацаа 10 жилээс хэтрэхгүй байна.

Хуулийн 3.8-д заасан үүргээ биелүүлсэн лиценз эзэмшигчийн лицензийн хугацааг, мөн хувь хүний лицензийн хугацааг хүсэлт гаргасан тохиолдолд энгийн тохиолдолд 30 хүртэл жилээр, онцгой тохиолдолд 50 хүртэл жилээр сунгаж болно. Ингэхдээ лиценз эзэмшигчийн үйл ажиллагаа явуулж байгаа бүсийн аль хэсэгт лицензийг сунгахыг Хаан тодорхой журмын дагуу тогтооно. Хугацааг сунгах хүсэлтээ лицензийн хугацаа дусахаас 5 жилийн өмнө гаргах ба хугацааг сунгахтай холбоотой журмыг Яам тогтооно.

Яам нь онцгой нөхцөл байдалд олборлолтын лиценз хүчинтэй байгаа бүсэд хайгуулын лицензийг олгож болох ба ямар хугацаагаар ямар төрлийн хайгуул хийж болохыг тогтооно.

Лиценз эзэмшигч нь 3.9-д заасан хугацаанд лиценз эзэмших эрхээсээ татгалзаж болно. Хэрэв хуанлийн жил дусахаас хамгийн багадаа 3 сарын өмнө энэхүү хүсэлтээ гаргасан бол тухайн жил дуусгавар болоход лиценз эзэмших эрхийг түдгэлзүүлнэ. Яам эрх түдгэлзүүлэхээс өмнө олборлолтын лицензээр тогтоосон холбогдох үүргийг биелүүлэхийг лиценз эзэмшигчээс шаардаж болно.

Дээрх хоёр лицензээс гадна Яам газрын тосны тээвэрлэлт, ашиглалтад зориулж онцгой нөхцөлөөр лиценз олгож болно.

Газрын тос тээвэрлэх төхөөрөмж, дамжуулах хоолой зэрэг барилгын, ашиглалтын төлөвлөгөөг, хүсэлтийн хамт өгөх ба Яам асуудлыг авч үзээд тодорхой хугацаагаар лицензийг олгож, шаардлагатай бол хугацааг сунгана.

Газрын тос олборлолт

Газрын тосны үйл ажиллагааны тухай хуулийн 4 дүгээр бүлэгт газрын тосыг олборлоход тавигдах шаардлагуудыг тусгасан байна. Үүнд:

- Үр ашигтай олборлолт хийх: тухайн орд газраас аль болох их хэмжээний газрын тос олборлох, олборлосон газрын тосыг оновчтой техник, тогтвортой эдийн засгийн зарчимд нийцүүлэн боловсруулах ёстой, лиценз эзэмшигч нь өөрийн олборлолтын стратеги, техник шийдэл болон бусад үйл ажиллагааныхаа үйл явцад үнэлэлт өгч байх.

- Газрын тосны орд газарт явуулах үйл ажиллагааны төлөвлөгөө гаргах: төлөвлөгөөг гаргаж Яамаар зөвшөөрүүлэх, төлөвлөгөөний агуулгын хувьд аюулгүй байдлын, арилжааны болон экологийн эдийн засаг, нөөц, техник тодорхойлолтууд, мөн тээвэрлэлт, ашиглалтын болон бусад асуудлыг оруулсан байна.
- Лиценз эзэмшигчийн хүсэлтээр Яам нь тухайн эзэмшигчийн олборлох газрын тосны хэмжээг тодорхой хугацаатай хамт тогтоож өгнө.
- Лиценз эзэмшигч нь олборлолтын лицензийн төлбөрийг хуулийн 3-9-д заасан хугацаа дууссаны дараа төлнө.
- Газрын тосыг хаана, ямар хэлбэрээр эрэгт хүргэхийг Хаан тогтоосон журмын дагуу хэрэгжүүлнэ.
- Үндэсний хэрэгцээг хангах: Хааны шийдвэрлэснээр лиценз эзэмшигч нь олборлосон газрын тосноосоо үндэсний хэрэгцээнд зориулж шаардлагатай газар олгоно. Түүнийг тээвэрлэлтийн асуудал болон хэнд хүргэх зэргийн Хаан шийдвэрлэнэ.

2.2 КАЗАХСТАН

Хууль эрх зүй

Их Британийн газрын тос, байгалийн хийн томоохон компани болох BP компани 2012 оны сүүлээр БНКУ-ын газрын тосны нөөцийг 30 тэрбум баррель буюу 3,9 тэрбум тонн хэмээн тооцоолсон нь дэлхийн нөөцийн 1,8 хувийг эзэлж байна.

Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын Газрын хэвлий, газрын хэвлийг ашиглах тухай хууль¹⁶⁷ нь 2010 онд батлагдсан бөгөөд бүтцийн хувьд нийт 15 бүлэг, 130 зүйлтэй. Хуулийн 8, 9 дүгээр бүлгүүдэд газрын тосны үйл ажиллагаа, далайд болон дотоод улсын сав газарт газрын тостой холбоотой үйл ажиллагаа явуулахтай холбоотой харилцааг зохицуулахаар тусгасан байна.

Өмчлөл

Газрын хэвлий, газрын хэвлийг ашиглах тухай хуулийн 10.1-д БНКУ-ын Үндсэн хуулиар тогтоосны дагуу газрын хэвлий, түүний ашигт малтмалууд төрийн өмч байна гэж заасан байна. Тус улсын засгийн газар энэ хуулиар тогтоосон үндэслэл, нөхцөлийн дагуу газрын хэвлийг ашиглуулах эрхийг олгоно.

Үндэсний аюулгүй байдал, хүн амын аюулгүй байдал болон хүрээлэн буй орчныг хамгаалах үүднээс БНКУ-ын Засгийн газрын шийдвэрээр зарим газрын хэвлийн газрыг ашиглахыг хязгаарлах, эсхүл хориглоно.

Төрийн эдлэх хөнгөлөлттэй бөгөөд давуу эрх

БНКУ нь газрын хэвлий ашиглагч субъектүүдээс ашигт малтмал худалдан авах эрхтэй. Ийнхүү худалдан авахдаа газрын хэвлийг ашиглагч субъектын анх гэрээ байгуулсан үеийн ашигт малтмалын нэмэгдээгүй үнээр худалдан авах давуу эрхтэй.

Хэрэв гэрээнд үнэ заагаагүй бол Засгийн газрын ашигт малтмал худалдан авах тухай гэрээ байгуулсан үеийн ашигт малтмалын дэлхийн зах зээл дээрх нэмэгдээгүй үнээр газрын хэвлийг ашиглагч субъектээс худалдан авах давуу эрхтэй.

¹⁶⁷Закон Республики Казахстан от 24 июня 2010 года № 291-IV «О недрах и недропользовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.07.2013 г.)

Худалдан авах ашигт малтмалын хэмжээ, төлбөрийн нөхцөлийг гэрээнд заах бөгөөд /Газрын хэвлий, газрын хэвлийг ашиглах тухай хуулийн 12./ хэрэгжүүлэх үйл явцыг хуулиар зохицуулна.

Газрын хэвлийг ашиглах

Газрын хэвлий, газрын хэвлийг ашиглах тухай хуулийн 28-д зааснаар дараах тохиолдолд газрын хэвлийг ашиглаж болно. Үүнд:

1. газрын хэвлийг улсын геологийн судалгаа,
2. хайгуул,
3. олборлолт,
4. хайгуул болон олборлолт,
5. хайгуул, эсхүл олборлолттой холбоогүй газар доогуур байгууламж барих, ашиглах.

Түгээмэл тархацтай ашигт малтмалыг олборлох үйл ажиллагаа эрхлэх бол тогтмол хугацаагаар, бусад ашигт малтмалыг олборлох үйл ажиллагаа эрхлэх бол тур хугацаагаар газрын хэвлийг ашиглах эрх авна.

Казахстаны болон гадаадын иргэн, хуулийн этгээд газрын хэвлийг ашиглах эрхийг авч болно. Газрын хэвлийг ашиглагч нь түгээмэл тархацтай ашигт малтмал болон хувийн хэрэгцээндээ гүний ус олборлодог этгээдээс бусад үйл ажиллагаа эрхлэгч байж болно. /Газрын хэвлий, газрын хэвлийг ашиглах тухай хуулийн 29./

Гэрээ байгуулсаны үндсэн дээр газрын хэвлийг ашиглах эрх үүснэ. Харин гэрээг дараах нөхцөлийн үндсэн дээр байгуулна:

- Уралдаанд түрүүлж шалгарсны үр дүнд хайгуул, олборлолтын, хамтарсан хайгуул, олборлолтын гэрээ байгуулна.
- Шууд хэлэлцээрийн үндсэн дээр гэрээ байгуулж болно.

Ашигт малтмалын нөөцийг боловсруулах үйл ажиллагаа нь газрын хэвлийг ашиглах үйл ажиллагаанд хамаарахгүйг хуулийн 45-д заасан байна.

Газрын тосны үйл ажиллагаа

Газрын тосны үйл ажиллагааг явуулахдаа хайгуул хийсэн бол тухайн орд газарт туршилтын олборлолт хийж болох талаар хуулийн 82-т заасан байна. Туршилт хийх нөхцөл, хугацааг хуулиар тогтоосон журмын дагуу эрх бүхий байгууллага тогтооно.

Газрын хэвлий, газрын хэвлийг ашиглах тухай хуулийн 84-т “аж үйлдвэрийн олборлолтын нүүрс-устөрөгчийн нэгдлийн нөөц орд” гэсэн ойлголт байгаа бөгөөд энэ нь газрын хэвлийгээс ашигт малтмалын тогтоосон нөөцийг зүй зохистой, иж бүрэн ашиглалтын тооцоотой олборлох зорилготой цогц үйл ажиллагааг ойлгоно. Энэхүү үйл ажиллагааг Казахстаны Засгийн газраас тогтоосон нэгдсэн дүрмийн дагуу хэрэгжүүлнэ.

Нүүрс-устөрөгчийн нэгдлийн ордыг дараах тохиолдолд аж үйлдвэрийн олборлолтын үйл ажиллагааг оруулна. Үүнд:

1. хайгуул хийгдсэн, туршилтын олборлолт хийгдсэн газрын тосны орд газар
2. улсын зүгээс нүүрс-устөрөгчийн нэгдлийн нөөцийн шинжилгээ хийж, Ашигт малтмалын нөөцийн улсын балансад бүртгэгдсэн
3. хэрэгжүүлэх гэж байгаа төслийг аж үйлдвэрийн аюулгүй байдлын салбарын эрх бүхий байгууллага зөвшөөрсөн
4. үйл ажиллагааны төслийн барим бичгүүдийн шалгаж, баталгаажуулна.

Үйл ажиллагаа явуулагч нь хайгуул, эсхүл олборлолтын үр дүнд тус улсын хил орчмын газар тухайн орд газар хилийн зааг дээр байвал, уг асуудлыг эрх бүхий багууллага шийдвэрлэлтэй үйл ажиллагаагаа нэн даруй зогсоох шаардлагатайг Казахстаны Газрын хэвлий, газрын хэвлийг ашиглах тухай хуулийн 89-оор тогтоосон байна.

Газрын тосны үйл ажиллагаа явуулж байх үйл явцад осол болон бусад аюултай нөхцөл байдлаас бүх шаардлагатай урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг заавал авах, арга хэмжээний хөтөлбөрийг боловсруулахыг хуулийн 87-оор тогтоосон байна.

Хэрэв газрын хэвлийг ашиглаж байгаа субьектын хайгуул, эсхүл олборлолтын үйл ажиллагаа явуулж байгаа орд газар нь бусад газрын хэвлийг ашиглаж байгаа субьектын гэрээт газар бол талууд сонголтоороо дараах үүрэгтэй /Газрын хэвлий, газрын хэвлийг ашиглах тухай хуулийн 90.1.1/:

1. Тухайн ордод хайгуул, эсхүл олборлолт хийх эрхийг аль нэг талд шилжүүлэх;
2. Талууд нэг гэрээгээр тухайн ордыг хэсэгчлэн хувааж, үйл ажиллагаа явуулах;
3. Тухайн ордод хайгуул, олборлолтыг хамтран ажиллах гэрээний үндсэн дээр явуулж, үйл ажиллагааны нэгдсэн хөтөлбөр боловруулах бөгөөд ингэхдээ эрх бүхий байгууллагаас урьдчилан хянуулна.

Талууд хамтран хайгуул, эсхүл олборлолт хийх бол гэрээ, хөтөлбөрт тусгасан гүйцэтгэх үүргийнхээ дагуу хариуцлага хүлээнэ.

2.3 ОХУ

Хууль эрх зүй

ОХУ-д газрын тосны үйл ажиллагаатай холбоотой харилцааг зохицуулдаг бие даасан хууль байхгүй бөгөөд уул уурхайтай холбоотой харилцааг зохицуулагч суурь хууль болох Газрын хэвлийн тухай холбооны хуулиар¹⁶⁸ уг харилцааг зохицуулна. Газрын тосны хэвлийн тухай хууль нь 1992 онд батлагдсан, бүтцийн хувьд оршил, 7 бүлэг, нийт 63 зүйлтэй.

Газрын хэвлийн тухай хуулийн оршилд зааснаар Оросын нутаг дэвсгэрийн¹⁶⁹ газрын хэвлий болон эрэг орчмын хөрс /континентальный шельф/¹⁷⁰ зэргийн геологийн судалгаа, ашиглалт, хамгаалалт, мөн түүнчлэн газрын хүлэр /торф/ болон гүний ус, нуур гэх мэт бусад өвөрмөц эрдэс баялаг зэрэг уул уурхайн ашигт малтмалыг ашиглах, боловсруулахтай холбоотой харилцааг энэхүү хуулиар зохицуулна гэсэн байна. Мөн уг хууль нь газрын хэвлийг иж бүрэн, зүй зохистой ашиглах, хамгаалах эрх зүйн болон эдийн засгийн үндсэн зохицуулалт болж, улс орны болон тус улсын иргэдийн ашиг сонирхлыг, мөн түүнчлэн газрын хэвлий, түүний баялгийг ашиглагчдын эрхийн хамгаалахаар зохицуулсан хэмээн заасан байна.

Ашигт малтмалын нөөц, газрын хэвлийг ашиглахад төрийн бодлогын дараах үндсэн зорилгыг хэрэгжүүлнэ¹⁷¹:

- ОХУ-ын эдийн засгийн тогтвортой хөгжил, тус улсын иргэдийн чинээлэг аж амьдралыг нэмэгдүүлэх зорилготойгоор Оросын ашигт малтмалын нөөцийн тасралтгүй үйлдвэрлэх, үр ашигтай эзэмших,

¹⁶⁸Закон РФ от 21 февраля 1992 г. N 2395-1 "О недрах".

¹⁶⁹ОХУ-ын нутаг дэвсгэрт тус улсын субьектүүдын нутаг дэвсгэр, дотоодын ус болон эзэмшлийн далай, түүний агаарын орон зай хамаарна. /ОХУ-ын Үндсэн хуулийн 67.1./

¹⁷⁰ОХУ нь эрэг орчмын хөрс дээр холбооны хууль, олон улсын эрх зүйн баримт заасан журмын дагуу бүрэн эрхтэй хэмээн Үндсэн хуулийн 67.2-т тус тогтоожээ.

¹⁷¹"Конституционно-правовое регулирование недропользования в России, странах Европы и Америки" В.К.Филатов /Кафедра конституционного и муниципального права Российский университет дружбы народов/.

- Орос улсын хойч үеийн одоогийн болон ирээдүйн ашиг сонирхолд нийцүүлэн ашигт малтмалын нөөцийг зүй зохистой, иж бүрэн ашиглах,
- Орос улсын геополитикийн, тэр дундаа ашигт малтмалын дэлхийн зах зээл дээр ашиг сонирхлыг нь хамгаалах.

Газрын хэвлийн тухай хууль нь газрын хэвлийн өмчлөл, холбооны ач холбогдол бүхий газрын хэвлий, холбооны төрийн байгууллагуудын эрх, үүрэг; газрын хэвлийг ашиглах үйл ажиллагааны төрлүүд, ашиглах хязгаарлалт, субъектүүд, тэдний эрх, үүрэг, ашиглах хугацаа, эрх авах, түүнийгээ шилжүүлэх, түдгэлзүүлэх; газрын хэвлийг ашиглах, хамгаалахад тавигдах шаардлага, Ашигт малтмалын геологи-эдийн засгийн тооцоо болон өртгийн үнэлгээ хийх, ашигт малтмалын нөөцийн тооцоо, бүртгэл, газрын хэвлийг хамгаалах; газрын хэвлийг ашиглахтай холбоотой төрийн оролцоо, энэ талаар баримтлах бодлого, хэрэгжүүлэх зорилт, тавих хяналт; газрын хэвлийг ашиглалтын төлбөрийн систем, хэмжээ; хариуцлага хүлээлгэх, маргаан шийдвэрлэх; олон улсын гэрээ зэрэг харилцаануудыг зохицуулсан байна.

ОХУ-д газрын тосны салбарын шинжээчид газрын тостой холбоотой харилцааг нарийвчлан зохицуулах бие даасан хууль хэрэгтэй гэж үзэж байгаа бөгөөд тус улсын эх баригчид ийм хуультай болох оролдлогыг олон жилийн турш хийж байна. Газрын тостой холбоотой харилцааг зохицуулах бие даасан Газрын тосны тухай хуулийг бүр 1995 онд Төрийн Дум, Холбооны зөвлөлөөр баталж байсан боловч ерөнхийлөгч нь уг хуулийг баталж, гарын үсэг зураагүй байна.

Өмчлөл

ОХУ-ын Үндсэн хуулийн¹⁷² 9-д зааснаар газар болон бусад байгалийн нөөцийг Оросын ард түмний амьдрал, үйл ажиллагааны үндэс болгон ашиглаж, хамгаалах ба тэдгээр нь хувийн, улсын, орон нутгийн, бусад хэлбэрийн өмчид байж болно гэсэн байна.

Тус улсын үндсэн хуулийн эрх зүйн түүхэнд анх удаа 1993 оны Үндсэн хуульд “байгалийн нөөц” гэсэн нэр томъёо орж ирсэн. ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн Холбооны байгалийн нөөцийн тухай зарлигаар газар, ус, ой, газрын хэвлий, амьтан, ургамал зэргийг байгалийн нөөцөд оруулсан. Гэвч шинжлэх ухаан улам бүр хөгжиж байгаа орчин үед “байгалийн нөөц”-д газар, газрын хэвлий, ус, атмосферийн агаар, ой, ургамал болон амьтны аймаг багтах болсон.

Гэтэл Газрын хэвлийн тухай хуулийн 1.2-т ОХУ-ын хилийн дотор байгаа усан доорх орон зайг хамруулан газрын хэвлий, түүний ашигт малтмал, эрчим хүчний болон бусад байгалийн нөөц нь төрийн өмч гэж заасан нь зөвхөн энэ хуулиар төр нь газрын хэвлийн монополи өмч аж. Энэ нь холбооны улсын хувьд ОХУ болон түүний субъектүүдийн хооронд газрын хэвлийг хуваах асуудлаар зөрчилдөх явдал гарч байгаа юм.

Газрын хэвлийн тухай хуулийн 10-т холбооны төрийн байгууллагууд нь Холбооны субъектүүдтэй хамтран ОХУ-д хамааралтай газраас бусад Газрын хэвлийн улсын санг удирдана гэсэн нь тус улсын газрын хэвлийн өмчлөгч субъект нь ОХУ болон түүний субъектүүд болж байна.

ОХУ болон ОХУ-ын субъектүүд хамтран газар, газрын хэвлий, ус болон байгалийн бусад баялгийг эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулахаар Үндсэн хуулийн 72-т, Газрын хэвлийн тухай хуулийн 1.2-т тус тус тусгасан байна.

¹⁷²Конституция Российской Федерации. Принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 г.
Эх сурвалж: <http://constitution.kremlin.ru/>

Мөн заалтад газрын хэвлийг худалдах, худалдан авах, бэлэглэх, өв залгамжлуулах, хандивлах, барьцаалах, барьцаанд тавих болон өөр бусад хэлбэрээр албадан хураагдах ёсгүй гээд гагцхүү холбооны хуулийн хүрээнд газрын хэвлийг ашиглах эрхийг хураах, эсхүл нэг этгээдээс нөгөөд шилжүүлнэ гэж заажээ.

Ашигт малтмал болон бусад байгалийн баялагийг газрын хэвлийгээс лицензийн нөхцөлтэйгээр олборлох нь холбооны, ОХУ-ын субъектүүдын, хувийн болон бусад хэлбэрийн өмчид байж болно. /Газрын хэвлийн тухай хуулийн 1.2./

Тус улсад газрын тос нь холбооны болон стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын төрөлд багтсан байна.

- Улсын батлан хамгаалах болон аюулгүй байдлыг хангах зорилгоор зарим газрыг холбооны ач холбогдол бүхий газрын хэвлийд хамааруулахаар ОХУ-д Газрын хэвлийн тухай хуульд заасан байна. Ашигт малтмалын улсын балансад үндэслэн 2006 оны 1-р сарын 1-ний өдрөөс эхлэн хэд хэдэн ашигт малтмалууд, түүний дотор 70 сая тонноос дээш газрын тосны нөөцтэй газрын хэвлийг холбооны ач холбогдол бүхий баялагтай газарт хамааруулна. /Газрын хэвлийн тухай хуулийн 2.1./
- Стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын нөөцсөн нэр төрлийн жагсаалтыг ОХУ-ын Засгийн газрын 1996 оны 50 тоот тогтоолоор баталсан бөгөөд жагсаалтад газрын тосыг багтаасан байна.

Ашигт малтмалын геологи-эдийн засгийн тооцоо болон өртгийн үнэлгээ

Газрын хэвлийн баялгийг ашиглах харилцааг зохицуулах болон эрдэс баялгийн базыг хөгжүүлэх зорилтыг шийдвэрлэхийн тулд байгалийн баялгийг олборлох, хайгуул хийх, боловсруулахын тулд зайлшгүй байдлаар геологи, технологи, экологи, эдийн засгийн болон бусад тооцоо судалгааг иж бүрэн хийж байхаар хуульчилсан байна.

Учир нь ашигт малтмалын ордын нөөцийг илрүүлж тогтоосны дараа үйлдвэрлэлийн зориулалтаар ашиглах шаардлага байна уу, үгүй юу гэсэн шийдвэрийг эдийн засаг, үндэсний аюулгүй байдал талаас нь геологи-эдийн засгийн тооцоо судалгаа, үнэлгээг үндэслэн гаргадаг. Үүний үр дүнд тухайн ордын нөөцийн хэмжээ, чанарыг тооцон ашиглалт явуулснаар эдийн засгийн үр ашиг гарах эсэх, олборлолт хийх боломж, тээвэр, дэд бүтэц, боловсруулалтын зардал зэргийг тооцсон өртгийн үнэлгээг гаргаж, татвар шингэсэн борлуулалтын үнийг бодитойгоор тооцон гаргадаг байна. Ашигт малтмалын геологи-эдийн засгийн тооцоо болон өртгийн үнэлгээ хийх аргачлалыг ОХУ-ын Засгийн газрын холбогдох байгууллага баталдаг.

Газрын хэвлийг ашиглах нь

Газрын хэвлийг үндсэн зургаан зорилгоор ашиглах ба үүнд ашигт малтмалын орд газрыг хайх, үнэлэх, түүнийгээ олборлох үйл ажиллагаа хамаарч байна. Ингэхдээ Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах болон хүрээлэн буй орчныг хамгаалах зорилгоор Газрын хэвлийн хэсэг газрыг ашиглахыг хязгаарлах, эсхүл хориглоно.

Газрын хэвлийг ашиглахтай холбогдолтой үйл ажиллагааны аль нэг төрлийг хэрэгжүүлэх бол тухайн үйл ажиллагааг явуулах зөвшөөрөл буюу лиценз шаардлагатай. Газрын хэвлийг ашиглагч субьектын эрх, үүрэг нь газрын хэвлийг ашиглах лицензийн улсын бүртгэлд бүртгэгдсэн өдрөөс эхлэн хүчин төгөлдөр болно.

Лиценз

Газрын хэвлийн тухай холбооны хуулийн 11-д тодорхойлсноор лиценз бол газрын хэвлийг тодорхой хилийн дотор, заасан зориулалтаар, тогтоосон хугацаанд, урьдчилан тохиролцсон шаардлага, нөхцөлийг мөрдлөг болгон ашиглах эзэмшигчийн эрхийг баталсан эрхийн бичиг юм. Үйл ажиллагаа явуулах эрх, хугацаанаас хамаарч өөр хоорондоо ялгаатай хэд хэдэн төрлийн лиценз байдаг. Лиценз олгохдоо холбогдох газрыг ашиглах эрхийг хамт олгоно.

Ашигт малтмал олборлоход олгосон лицензийг бичгээр, эсхүл амаар явагдах уралдаан, эсхүл үнэ хаялцуулах худалдаагаар олгоно. Энэхүү харилцааны ерөнхий зохицуулалтыг Газрын хэвлийн тухай хуулиар зохицуулж, нарийвчилсан харилцааг хэд хэдэн эрх зүйн баримт бичгээр¹⁷³ зохицуулагдана. /Газрын хэвлийн тухай хуулийн 11.3/

Газрын хэвлийг ашиглах лиценз олголтын процессыг 4 үе шатанд хамааруулдаг. Үүнд:

1. Ашиглуулахаар өгөх гэж байгаа газрын хэвлийн хэсэг газрыг тодорхойлох
2. Газрын хэвлийн нөхцөлийг тодорхойлох
3. Газрын хэвлийг ашиглагчийг сонгох
4. Газрын хэвлийн хэсэг газрыг ашиглуулахаар өгөх

Лиценз эзэмшигч нь өмчийн хэлбэрээс үл хамааран энгийн нөхөрлөлийн гишүүн, гадаадын иргэн, хуулийн этгээд байна.

Лиценз олгох үнэ хаялцуулах худалдааны системд газрын хэвлий ашиглах эрхийг авах илүү өндөр төлбөр санал болгосон оролцогч нь ялагч болно. Харин уралдааны системд оролцогчдын санал болгосон төлбөрийн хэмжээнээс гадна экологи болон эдийн засгийн шаардлагуудыг харгалзаж үзнэ. Энэхүү систем нь үнэ хаялцуулах худалдааны системээс илүү уян хатан боловч зүй бусаар ашиглагчдад боломжтой байдаг хэмээн тус улсын зарим судлаачид үзэж байна.

Тэмцээний ялагчийг тодруулах гол шалгуур нь геологийн судалгааны шинжлэх ухаан-техникийн түвшин болон газрын хэвлийг ашиглах, ашигт малтмалыг бүрэн олборлох, тухайн нутаг дэвсгэрийг нийгэм-эдийн засгийн хөгжилд оруулах хувь нэмэр, холбогдох хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх хугацаа, газрын хэвлий, хүрээлэн байгаа орчныг бүтэмжтэй хамгаалах, Холбооны улсын үндэсний аюулгүй байдлын ашиг сонирхол зэргийг тооцно.

Хэрэв зарим оролцогчид тэмцээний нөхцөлийг хүлээн зөвшөөрөхгүй бол лиценз олгодог эрх бүхий байгууллага нь тэдгээр оролцогчдод ялагчийг тодорхойлж байгаа үндэслэлүүдээр нэмэлт нөхцөлийг тогтооно.

Газрын хэвлийг ашиглах үйл ажиллагааны төрлөөс хамаарч ашиглах хугацаа янз бүр жил байна. Газрын хэвлийг үр ашигтай ашиглах, хамгаалахын тулд ашигт малтмалыг олборлох техник-эдийн засгийн үндэслэлээр тогтоосон хугацаанд орд газрыг ашиглахыг зөвшөөрнө. Газрын тос, байгалийн хийн агуулахын барилга барихад зориулагдсан газрын хэвлийн хэсэг газрыг ашиглах хугацааг хязгаарлахгүй. Бүтээгдэхүүн хуваах гэрээний үндсэн дээр ашиглалтын хугацааг сунгана.

¹⁷³ «Положение о порядке лицензирования пользования недрами», утвержденными Постановлением Верховного Совета РФ от 15.07.92 № 3314-1; Положение о Федеральном горном и промышленном надзоре России, утвержденным Указом Президента РФ от 18.02.93 № 234; инструкция «О порядке предоставления горных отводов для разработки газовых и нефтяных месторождений» утвержденными постановлением Госгортехнадзора РФ от 11 сентября 1996 г. и другими нормативными документами.

Ашигт малтмалын хайгуул, олборлох лицензийг уралдаан, эсхүл үнэ хаялцуулах худалдааны дүгнэлтээр яамд болон Холбооны субъектүүддн гүйцэтгэх засаглалын байгууллагуудтай хамтарсан хорооны шийдвэрийг үндэслэн ОХУ-ын Байгалийн нөөц, экологийн яам олгоно.

Лиценз олгосны дараа түүний бүртгэлийн ажиллагаа явагдана. Лицензийг бүртгэх явцад холбооны болон орон нутгийн сангууд лицензийн баримт бичгүүдийн зөв байгаа эсэх, хуульд нийцсэн эсэх зэргийг хянаж үздэг байна.

Газрын хэвлийг ашигласны төлбөр

Газрын хэвлийн тухай хуулийн 39-д зааснаар газрын хэвлийг ашигласны нэг удаагийн болон тогтмол төлбөр болон бусад татвар, төлбөрийг холбооны улсын холбогдох хуулиудын дагуу төлнө гэсэн байна. Газрын тосны үйл ажиллагаатай холбоотой төлбөрийн хэмжээг Хүснэгт 1-д үзүүлэв.

Хүснэгт 1. Газрын хэвлийг ашигласны тогтмол төлбөрийн төрөл, хэмжээ

	Төлбөрийн хэмжээ /газрын хэвлийн 1 кв.км бүрд ногдох рублийн хэмжээ/	
	Доод хэмжээ	Дээд хэмжээ
ашигт малтмалын ордын хайгуул хийж, нөөцийг тогтоох зорилготойгоор газрын хэвлийг ашигласны тогтмол төлбөрийн хэмжээ:		
нүүрс-устөрөгчийн нөөц	120	360
нүүрс-устөрөгчийн нөөц <ul style="list-style-type: none"> • эрэг орчмын хөрс • ОХУ-ын эдийн засгийн бүс • ОХУ-ын нутаг дэвсгэрийн хил хязгаараас давсан ч тус улсын хууль үйлчлэх хүрээнд 	50	150
ашигт малтмалын ордын хайгуул хийх зорилготойгоор газрын хэвлийг ашигласны тогтмол төлбөрийн хэмжээ:		
нүүрс-устөрөгчийн нөөц	5 000	20 000
нүүрс-устөрөгчийн нөөц <ul style="list-style-type: none"> • эрэг орчмын хөрс • ОХУ-ын эдийн засгийн бүс • ОХУ-ын нутаг дэвсгэрийн хил хязгаараас давсан ч тус улсын хууль үйлчлэх хүрээнд 	4 000	16 000
Тонн бүрд ногдох рублийн хэмжээ		
Газрын тос болон байгалийн хийн концентрат хадгалах	3,5	5

***

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

1. Elliff v. Texon Drilling Co., 210 S.W.2d 558 /Tex.1949/.
2. Ernest E.Smith&Jacquiline Lang Weaver, Газрын Тос, Байгалийн Хийн Талаарх Техас муж улсын хууль - /The Texas Law Of Oil And Gas/-ын 2 дахь хэвлэл, 2007 он бүлэг 8-12 болон 15 дахь бүлэг/
3. Act 29 November 1996 No. 72 relating to petroleum activities.
4. Закон Республики Казахстан от 24 июня 2010 года № 291-IV «О недрах и недропользовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.07.2013 г.)

5. Конституция Российской Федерации. Принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 г. Эх сурвалж: <http://constitution.kremlin.ru/>
6. Закон РФ от 21 февраля 1992 г. N 2395-1 "О недрах".
7. "Конституционно-правовое регулирование недропользования в России, странах Европы и Америки" В.К.Филатов /Кафедра конституционного и муниципального права Российский университет дружбы народов/.
8. Перечень основных видов стратегического минерального сырья (утв. распоряжением Правительства РФ от 16.01.1996 г. N 50-р).
9. http://en.wikipedia.org/wiki/Defence_Production_Sharing_Agreement
10. [file:///DPSAe Canada-USA.pdf](file:///DPSAe%20Canada-USA.pdf)

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН